

BUDA 1684. ÉVI OSTROMÁNAK „ISMERETLEN” TÖRÖK ÁBRÁZOLÁSA A BOLOGNAI MARSILI-GYŰJTEMÉNYBŐL¹

A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteménye a mai napig sok, mindeddig ismeretlen, kiaknázatlan kincset rejt mind a hungarológiai foglalkozó tudósok, mind pedig az orientalisták számára. Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730), aletűnt korok egyik utolsó polihisztoraként tisztelnek, nem csak katona és tehetséges, jól képzett hadmérnök, hanem szenvedélyes gyűjtő is volt. Tudományos érdeklődése igen széles körű: a történelemtől, a régészetten és a gombákon át a tengerkutatásig a világon szinte mindenfel foglalkozott.²

Életének jelentős részét a császár szolgálatában, a törökök elleni harcban, Magyarországon töltötte. Katonai pályájának kezdetét Bécs 1683-as ostroma jelentette, ahol még mint önkéntes őrmester vett részt. Még az ostromműveletek megkezdése előtt török fogságba esett.³ Kiszabadulása után az ifjú gróf szerencsés időpontban induló karrierje meredeken ívelt felfelé: ott volt mind Buda 1684-es sikertelen, mind pedig 1686-os sikeres ostrománál, majd egészen az 1699-es karlócai békéig aktív részese volt a törökök Magyarországról való kiűzéséért vívott harcoknak. 1701-ben a béketárgyalások és az azt követő, két éven át tartó, általa végzett határfelmérések⁴ befejezése után Bécsbe visszatérve dandártábornokká nevezték ki.

A Magyarországon töltött több mint tizenöt esztendő során hazánkra vonatkozóan – részben saját tapasztalatait rögzítve, részben más forrásokból merítve – igen terjedelmes anyagot gyűjtött egybe. Munkái a politika- és hadtörténet, a társadalom- és a művészet-történet számára egyaránt érdekesekek lehetnek. A Magyarországon töltött időszak alatt

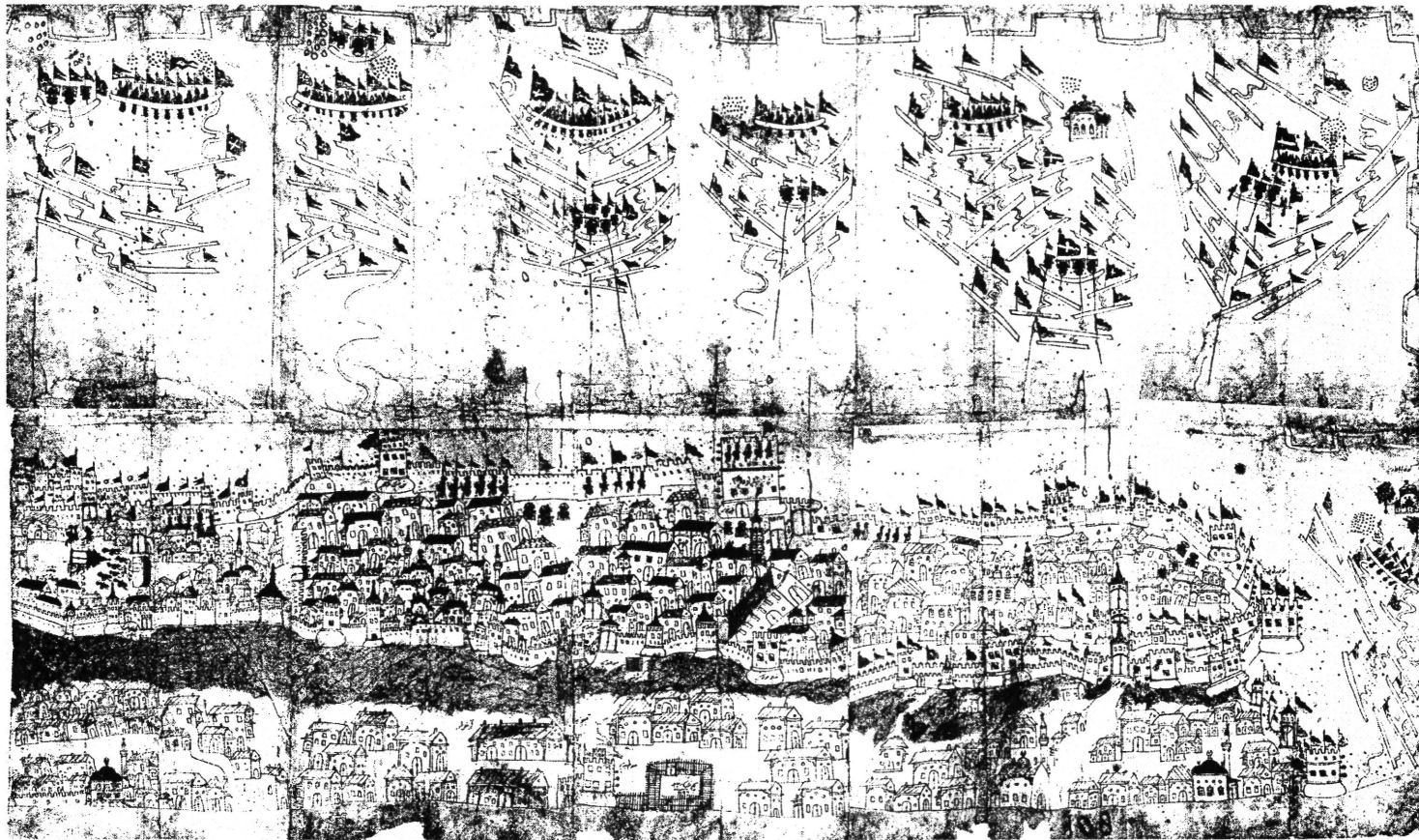
¹ E dolgozat megírásában nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Dávid Gézáának, Domokos Györgynek és Sudár Balásznak.

A lábjegyzetben szereplő tételek mellett felhasznált irodalom: *Borbély Andor*: Kéziratos ábrázolások Buda visszafoglalásáról. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, V. Budapest, 1936. 132–141. o.; *Gerő Győző*: Az oszmán-török építészet Magyarországon. Budapest, 1980.; *Hrenkó Pál*: A pest-budai víziátkelő, Budavára és az Invalidusház Jászkun-kerülete Mikoviny tércskéin. *Geodézia és Kartográfia*, 1977. 31–50. o.; *Károlyi – Wellmann*: Buda és Pest visszavávása 1686-ban. Budapest, 1936.; *Sugár István*: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979.

² A bolognai születésű Luigi Ferdinando Marsili életére és munkásságra vonatkozóan igen gazdag bibliográfia áll a rendelkezésünkre, ebből most csak a legfontosabbakat emelném ki. Elsődleges jelentőségű önéletrajza: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili messa in luce nel secondo centenario della morte di lui dal Comitato Marsiliano*, a cura di *Emilio Lovarini*. Bologna, 1930. Legteljesebb magyar nyelvű életrajza: *Beliczay Jónás*: Marsili élete és munkái. Budapest, 1881. A legteljesebb bibliográfia (megjelenéséig): *Vékony László*: Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében. Marsili élete, munkássága és iratai. Újvidék, 1984. A legmodernebb összefoglaló munka életéről és koráról: *Stoye, John*: Marsili's Europe: 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsili, Soldier and Virtuoso. New Haven – London, 1994., magyarul pedig *Jászay Magda*: Marsili, a katona, diplomata és tudós Magyarországon a török kor alkonyán. *Történelmi Szemle*, XLI. (1999/1–2.) 21–52. o.

³ Fogsága történetéről Marsili külön könyvet is írt. *Marsili, L. F.*: Ragguaglio della schiavitá. (Szerk.: *Basile, Bruno*) Roma, 1996.

⁴ A határfelmérésekre vonatkozó legrészletesebb magyar nyelvű leírást l. *Jászay*, illetve *F. Molnár Mónika*: A karlócai békét követő török–Habsburg határfelmérés és forrásai (1699–1701) In: *Orientalista Nap*. Budapest, 2004. (Szerk.: *Birtalan Ágnes és Yamaji Masanori*.) 40–49. o.

A Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-gyűjteményében lévő Buda-ostromrajz

gyűjtött, nagyrészt természettudományos megfigyeléseinek megjelentetésére még életében lehetőség nyílt: a *Danubius Pannonico-Mysicus* 1726-ban látott napvilágot.⁵

Törökökről szóló főműve, a *Stato militare dell'Impero Ottomano*,⁶ gazdag tárháza a törökökről összegyűjtött legkülönbélebb információknak (pl. az általuk használt pénzek, az állam bevételei és kiadásai, a törökök életmódja stb.), ám mindemellett a XVII. századi Oszmán Birodalom legrészletesebb katonai bemutatását nyújtja, úgy, hogy ahol lehet, a magyarországi visszafoglaló háborúból vesz példákat.⁷

A Marsili-gyűjteményben⁸ folytatott kutatásaim⁹ során Maurizio Pistoso közleménye¹⁰ nyomán figyeltem fel arra a Magyarországon mindeddig ismeretlen Buda-„térkép-re,” amit bemutatásra méltónak tartok, mivel a hódoltság kori Budára vonatkozó török nyelvű kép- és térképanyagunk elég szegényes.

Felmerül a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy egy ilyen fontos, és mint látni fogjuk, szembeötlő méretű ábrázolást sem a Marsili-gyűjteményben dolgozó és éppen az 1684-es és 1686-os ostromra vonatkozó anyagokat – köztük két, a maga nemében páratlan török nyelvű Buda-térképet – összegyűjtő, feldolgozó és azokat megjelentető Veress Endre,¹¹ sem más, Magyarországról érkezett kutató nem vett eleddig észre?

Ennek a kérdésnek a megválaszolása viszonylag egyszerűnek tűnik, mivel a Múzeumban kiállított ostromrajzot Bécsre vonatkoztatták és a képaláírás könnyen megtéveszti a szemlélőt. Mivel pedig a szóban forgó ábrázolást sem a nyugati nyelveken íródott do-

⁵A hat kötetből álló mű, mely Hágában és Amszterdamban jelent meg, a Marsilinál ismert alaposággal, térképekkel, ábrákkal gazdagítva dolgozza föl a Duna menti népek történelmét, földrajzi, csillagászati és vízrajzi viszonyait (I. kötet), a római emlékeket (II. kötet), az ásványokat (III. kötet), a halakat (IV. kötet), a madarakat (V. kötet) és a vegyes megfigyelések cím alatt összegyűjtött egyéb adatokat (VI. kötet). A Duna-monográfia néven ismert monumentális vállalkozás I. kötetét, vagyis a magyarországi és szerbiai szakasz hasonmás kiadását és fordítását kiváló bevezető tanulmány keretében adta ki *Deák Antal András: A Duna fölfedezése* címmel a Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény kiadásában, 2004-ben.

⁶*Stato militare dell'Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo.* (Az Oszmán Birodalom katonai állapota, annak felemelkedése és hanyatlása) Hága – Amszterdam, 1732. A kéthasábos, olasz és francia nyelvű munka a szerző fordításában elkészült, megjelenése 2006-ban várható.

⁷A *Stato militare ...* részletesebb tartalmáról *Molnár Mónika: Egy olasz polihisztor az oszmán hadseregről. Történelem, 3/3–4.* Pécs, 1995. 191–197. o. Marsilinak a *Stato militare ...* megírásához felhasznált forrásairól *F. Molnár Mónika: Luigi Ferdinando Marsili a török hadsereg XVII. századi állapotáról.* In: *Orientalista Nap 2000.* (Szerk.: *Birtalan Ágnes és Yamaji Masanori*) Budapest, 2001. 26–34. o.

⁸A Marsili-gyűjtemény (Fondo Marsili) a Bolognai Egyetemi Könyvtár (BUB) kéziratárában, illetve a szomszédos teremben elhelyezett Marsili Múzeumban található. A gyűjtemény a Marsili által írt vagy összegyűjtött (nyugati, általában olasz, latin, német, elvétve török nyelvű) dokumentumokat tartalmazza, amelyek viszonylag részletes, jól használható katalógusa: *Frati, Lodovico: Catalogo dei manoscritti di Marsili conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna, Firenze, 1928.,* valamint hazánkra vonatkozóan: *Veress Endre: A bolognai Marsili iratok magyar vonatkozásai.* Budapest, 1906. A keleti anyagra vonatkozóan I. a 12–17. számú jegyzeteket. A gyűjtemény magyar vonatkozású kutatástörténetére I. *F. Molnár Mónika: Le ricerche ungheresi del Fondo Marsili di Bologna* In: *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi.* Roma–Szeged, 2004. 38–49. o.

⁹1999 november–decemberében a Soros Alapítvány bolognai programja, valamint 2005 nyarán a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében kaptam lehetőséget kutatásaim folytatására, amit ezúton szeretnék megköszönni.

¹⁰*Pisto, Maurizio: Una pianta ottomana di Buda. Oriente moderno, Nuova serie, Anno 15 (86) (1996) 127–132. o.*

¹¹*L. Veress Endre: Gróf Marsili Alajos Ferdinánd olasz hadi memók jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról.* (Klly. a *Budapest régiségei* IX. kötetéből) Budapest, 1907.

kumentumokhoz, sem pedig a keleti, kéziratok anyaghoz nem sorolták be, modern katalógizálása elmaradt, így léte a katalógusok segítségével az anyaghoz közeledő kutatók előtt is rejtve maradt.

A Marsili-gyűjtemény több mint 500 kötetből álló keleti anyagának két régi, kéziratok katalógusán¹² kívül ugyanis még két részletesebb, nyomtatott katalógus létezik: az egyik a múlt század végén egy fiatal orosz orientalista, Rosen¹³ által összeállított munka, amely elsősorban a gyűjtemény terjedelmesebb részét képező arab nyelvű munkákat rendszerezi, természetesen a kor tudományos elvárásainak megfelelően, a másik pedig egy valóban modern, gondosan elkészített, részletes katalógus a perzsa nyelvű anyagról.¹⁴ A gyűjtemény mintegy 170 kötetből álló török nyelvű anyagáról¹⁵ azonban néhány rövid közleményen¹⁶ kívül, sajnos, mindmáig nem jelent meg összefoglaló, nyomtatott katalógus, ami igen megnehezíti az anyaghoz való hozzáférést és a benne való tájékozódást.

A szóban forgó nagyméretű (hossza 144 cm, szélessége 76,5 cm), téglalap alakú, élénk színekkel, tus- és akvarell-technikával festett török ostromrajz a Bolognai Egyetemi Könyvtárban, a Kézirattár melletti kis, tárlókkal telezsúfolt „Marsili Múzeum” 4-es számú vitrinjének felső részében található, jelzete *Rotulo 14*.

Az ostromrajzot az 1980-as évek elején restaurálták, de az alapjául szolgáló vászonalátetre legkésőbb a múzeumban való kiállítás alkalmával, netán már Bolognába kerülésekor felragasztották. Ennek körülményeiről, csakúgy, mint készítőjéről és Marsilihoz kerüléséről, sajnos, nem rendelkezünk semmiféle információval. Összegyűjtött keleti kéziratok készülő katalógusához, előszóként, írt ugyan Marsili egy érdekes levelet keleti gyűjteményének keletkezéséről,¹⁷ de az nem terjed ki az egyes darabok beszerzésének részletes körülményeire. Így csak feltételezhetjük, hogy 1686-ban, Buda visszafoglalása után, a várban juthatott valamilyen módon az ostromrajzhoz.

A képalírás szerint a rajz a törökök által ostromolt Bécszet ábrázolja 1683-ban. Az ostromrajz feltehetően a hátoldalán található olasz „ASSEDIO DI VIENNA DISEGNATO DA' TURCHI” és latin nyelvű „OBSIDEO VIENNENSIS ANNO 1683 A TURCIS DESCRIPTA” meghatározások, illetve az 1712 után, Marsili által alapított Istituto delle

¹² *Mezzofanti*: Catalogo de' Manoscritti Orientali, che si conservano nella Biblioteca della R. Università di Bologna (BUB Ms. 4111) és *Assemani*: Index librorum Bibliothecae marsilianae Graecorum, Latinorum, Hebraicorum, Arabicorum, Turcicorum et Persicorum, nec non Ruthenico e Illyrico sermone, tum manscriptorum, tum impressorum... In Septem partes divisus. (BUB Ms. 2951).

¹³ *Rosen, Viktor*: Remarques sur les manuscrits orientaux de la Collection Marsili à Bologne. Suivies de la liste complète des manuscrits arabes. Rome, 1885.

¹⁴ *Piemontese, A. M.*: Catalogo dei manoscritti persiani conservati nelle biblioteche d'Italia. Roma, 1989. (A Bolognai Egyetemi Könyvtár 60 perzsa kézírata: 3–35. o.)

¹⁵ Az úgynevezett „török kéziratok” jelentős része nem egységes mű – mint ahogy a perzsa és az arab nyelvű anyag sem az –, hanem különböző jellegű írásokból áll össze, melyek gyakran különböző nyelvek (akár mindhárom nyelv is megtalálható egy-egy kötetben), ami csak nehezíti az egyes kötetek szakszerű leírását, katalógizálását.

¹⁶ *Machaeva, Orazgozel*: A Little-Known Collection of Turkish Manuscripts: The „Fondo Marsili” of Bologna University Library. In: *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol 18., Number 1. – Spring, 1994. 79–83. o. Három-öt arab és két török kézirat leírását I. *Uő*: Nouvelles des Manuscrits du Moyen-Orient. Numero VI/2. décembre 1997. A türkmén orientalista kutatónő egyébként tudomásom szerint elkészítette a török kéziratok katalógusát, de az mind a mai napig nem látott napvilágot.

¹⁷ *Marsili, L. F.*: Lettera-prefazione al catalogo dei manoscritti orientali. In: *Scritti inediti di Luigi Ferdinando Marsili*. Bologna, 1930. 169–186. o.

Scienze-hez került anyag leltárában található leírás¹⁸ „Disegno dell’ Assedio di Vienna e che fu composto da Turchi e che fu trovato nelle Tende loro quando sotto di tale piazza restò disfatto l’ esercito ottomano” alapján kaphatta ezt a besorolást.

E megállapítások azonban bizonyosan nem Marsili kezétől származnak, hiszen a mindkét várat igen jól, személyesen ismerő olasz hadmérnök még véletlenül sem követhetett el ilyen durva hibát. A rajz ugyanis, egyértelműen kimutathatóan, nem a törökök által ostromlott Bécset, hanem a császáriak által megtámadott Budát ábrázolja.¹⁹ Ennek igazolására elég az ostromlott vár épületeit gondosabban szemügyre vennünk és – még a törökül írt szövegek feloldása nélkül is – azonnal kiviláglik, hogy nem keresztények, hanem törökök által birtokolt helyről van szó. Ennek legszembetűnőbb jelei a házak közt itt-ott fellelhető minaretek, a hozzájuk kapcsolódó épületeken (azaz a dzsámikon) megfigyelhető, valamint a kidolgozatlanságuk miatt nem tökéletesen látható zászlók néme-lyikén szintén igen jól kivehető félholdak.

Ugyanígy, gondosabban megvizsgálva az ábra jobb oldalán, illetve északi részén található ostromló csapatokat ábrázoló sematikus rajzokat, és leginkább azok zászlóit, megállapíthatjuk, hogy legtöbbször megtalálható a keresztény csapatokat szimbolizáló kereszt jele. Ha pedig elolvassuk az ostromrajz csekély számú, de annál érdekesebb török nyelvű meghatározásait,²⁰ teljesen egyértelművé válik, hogy az ábrázolt város nem más, mint a török Buda.

A rajz datálásának kérdése annak ellenére sem okoz különösebb gondot, hogy Budát összesen hat alkalommal próbálták meg visszafoglalni a törököktől,²¹ mivel a készítés dátumát maga a rajzoló háromszor is feltüntette a térképen. Az évszám először az 1.3.-as lapon látható, kerítéssel körbezárt részben tűnik fel, majd ugyanez a dátum az 1.5.-ös lapon, szinte egymás mellett, kétszer is le van jegyezve. A dátum pedig nem más, mint a hidzsra²² szerinti 1096. esztendő, ami a keresztény időszámítás szerint az 1684. december 8. és 1685. november 27. közé eső időszakot jelöli.

Ez az időpont egyértelművé teszi számunkra, hogy az ostromrajz a császáriak 1684-es sikertelen visszafoglaló kísérletét ábrázolja. Ezen kívül mai logikánkkal is könnyen megérthetjük, hogy az oszmánok szívesebben örökölték meg maguk és az utókor számára egy hősiesség, győzedelmes küzdelmet, mint a vár feladásával végződő harcot, amint az 1686-ban történt, még akkor is, ha az utolsó budai pasa, az élemedett korú Abdi Abdurrahman által vezetett védők hősiesség helytállását utóbb a győztesek is elismerték.

¹⁸ Manoscritto 421., f. v. 23., 108. tétel: „Bécs ostromának a törökök által készített rajza, mely sátraikban találtatott, amidőn a nevezett várnál az oszmán sereg szétveretett.”

¹⁹ Erre a tényre már Pistoso előtt felhívta a figyelmet Zygmunt Abrahamowicz lengyel orientalista és turkológus (a könyvtárnak az egyes művek használatát mutató nyilvántartó lapján 1980. szeptember 26-án), valamint *Arduini, F.*: La Biblioteca Universitaria. Laboratori storici e musei dell’ Università di Bologna című cikkében. In: *I luoghi del conoscere. Reggio Emilia*, 1988. (162. o. és 2. ábra). Ennek ellenére mind a mai napig nem változtatták meg a tárlat tájékoztató céduláját.

²⁰ Elég ha most a legegyszerűbb feliratokra utalunk, mint például Gül Baba türbéjére az 1.1. lapon, vagy a Bécsi kapura az 1.2. lapon; nevüket ma is változatlan formában használjuk.

²¹ 1542-ben, 1598-ban, 1602-ben, 1603-ban 1684-ben és végül 1686-ban: *I. Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Budapest története, III. (Szerk.: *Szendy Károly*) Budapest, 1944. 24. o.

²² A mohamedán időszámítás kezdete: 622. szeptember 24.

Az ilyen ostromrajzok a későbbiekben segítségére lehetnek például a történetíróknak, akik az adott időszak krónikáját állították össze, noha e rajzon is kimutathatók az oszmánokra jellemző túlzások, hiányosságok, és vannak pontatlanságok a konkrét névanyagot tekintve is, vagyis árnyalt, pontos leírás készítésére alkalmatlan. E krónikások közé tartozik a kor hivatalos udvari történetírója, Rasid (meghalt 1740-ben) és Szilahtar Mehmed (1658–1723), akit születési helye után Findiklinek is neveztek. Ez utóbbinak az 1659 és 1720-as évek közt zajlott események történetét elbeszélő „Zejl-i Fezkele” című krónikája egy – éppen Buda 1684-es ostromát leíró – fejezete Fekete Lajos munkájának köszönhetően magyarul is napvilágot látott.²³ Fekete Szilahtár krónikájáról szólva megemlíti, hogy forrásul hivatalos iratok, szóbeli értesülések szolgálhattak, továbbá minden valószínűség szerint az ostromlott várról készült térkép, illetve rajz, mivel – annak ellenére, hogy a szerző nem vett részt ezekben a harcokban, tehát nem lehetett szemtanúja az eseményeknek – leírása során részletes topográfiai ismeretekről tett tanúbizonyságot.²⁴

A most bemutatandó ábrázolás fent említett „ismeretlenségének” problematikáján kívül is felvet néhány érdekes, megoldásra váró kérdést. Az ostromrajz alaposabb tanulmányozása során feltűnik ugyanis, hogy a város nyugati felét ábrázoló, minden valószínűség szerint utolsó részlet, teljességgel hiányzik. Ha ugyanis tüzetesen megvizsgáljuk a rajz bal szélét, a várost ábrázoló alsó részen félbevágott épületeket, az ostromlókat megőrkítő felső részen pedig lezáratlan sáncot láthatunk, ellentétben a jobb széllel, ahol a Gül baba türbe teljes egészében látható, illetve a sáncok, a lapszegélyt követve, lefelé lezárulnak. A hiány a történeti eseményekre hivatkozva is igazolható, hiszen a várat a Gellérthegy felől is támadták, aminek feltétlenül szerepelnie kellett volna az ostromábrázoláson. A rajz eme hiányossága, minden bizonnyal a Bolognába kerülés viszontagságával magyarázható.

Ezen felül az ábrázolt várfal az alatta elterülő hegyoldal stilizált rajzával nem mindenhol alkot összefüggő, folytatólagos vonalat, mint ahogyan a bástyák és a házak stb. sem (l. például az 1.4. és az 1.5. szelvény közti érdekes megoldást), sőt egy helyen a rajz említett vonalai teljesen megtörnek, szétcsúsznak (l. az 1.2. és 1.3. szelvény közti átfedést).

Nem igényel nagy fáradságot, hogy megállapítsuk: a terjedelmes térképet tíz, azonos méretű szelvényből állították össze; a lapok közepén egy-egy hajtásvonal figyelhető meg. A térképrészeket szétajtogatva, összeillesztve csupán később – minden bizonnyal már Bolognában – ragasztották vászonra.

Ezek után arra lehetne következtetni, hogy esetleg rosszul rakták össze a térkép darabjait, de a meglévő darabokból a mostaninál jobban nem lehet összeállítani. Arra is gondolhatunk, hogy hiányzik egy-egy rész, de ha a bástyák számát és elhelyezkedését összevetjük a szintén a Marsili-gyűjteményben található és Veress Endre által publikált másik két török nyelvű térképpel – amelyek Evlia Cselebi²⁵ részletes leírása mellett azon kevés forrásaink közé tartoznak, melyek segítenek megismerni a török kori Budát –, a rajz, aránytalanságainak ellenére is, éppen a problémásnak tűnő összeillesztések környékén, teljesen megfelel a más forrásokból ismert helyzetnek.

²³ Fekete Lajos: Budavár 1684-ik évi ostroma. *Hadtörténelmi Közlemények*, 39. (1938) 77–103. és 205–228. o.

²⁴ Uo. 82. o.

²⁵ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664. Budapest, 1985.² 266–296. o.

Ha tehát kizárhatjuk a hibás illesztés lehetőségét és megállapíthatjuk, hogy az ábrázolás eredetileg is tíz részletrajzból állt össze, tehát hiánytalan, már csak az marad – jóllehet igen furcsa – magyarázatként, hogy az 1684-es budai ostromot kelet felől (azaz a Duna felőli oldalnézetből) megörökítő térképkészítő saját, nagyméretű rajzának itt-ott erősen torzra sikeredett arányait így próbálta meg valamelyest „korrigálni.”

Szót kell továbbá ejtenünk a rajz alsó és felső részének problematikájáról is. A kép felső részén található ábrázolásokból egyértelmű, hogy várostromról van szó, de a rajz két része – néhány, berepülő bombaként felfogható pöttyön kívül – nem áll szoros összefüggésben egymással, teljesen szétválaszthatóak volnának, ha csak nem lennének a térkép jobb oldalán ostromcsapatok, illetve nem fedezhetnék fel a 2.2-es részleten a csapatok között egy török jellegű épület is.²⁶ Az ostromrajz végezetül azért is hitelesnek tekinthető, mert az ostrom súlya valóban főleg a vár nyugati oldalának alsó, a Tabán és a Naphegy felőli részére, az északi oldalon pedig a mai Rózsadomb és a Kis-Svábhegy felőli Toprak kule tájára nehezedett, az ostromlók ugyanis a leírások szerint is ott állították fel ütegeiket.²⁷

Most pedig vizsgáljuk meg a rajzon található török épületneveket (a 374. oldalon látható teljes ostromrajz alsó, a várat ábrázoló részének szelvényein, balról jobbra, déltől észak felé haladva).²⁸

1.1. szelvény (381. o.):²⁹

- az első téren *Topcsi kerhaneszi* (Tüzérek műhelye)?, 1096
- a másik téren, ismét 1096 (?), *Dzsebhaneszi* (Fegyvertár)
- a tér keleti felén, a torony mellett levő ház alatt *Zindan* (Börtön)
- az első térről nyíló kapu *Kücsük kapuszi* (Kiskapu)?

1.2. szelvény (382. o.):

- az északabbi bástya *Karakas kuleszi* (Karakas bástya)³⁰
- a városban *Ahorlar* (Istállólok)

²⁶ Az épület helyének hozzávetőleges azonosítása során itt vélhetően a *Hizir baba tekkeszi*-ről (Hizir baba kolostora) lehet szó. V. ö.: *Veress*, 1907. Budavár környékének térképe, 15. jelzet, 50. o.; *Fekete*, Buda és környéke térképe 100. o., illetve számos, az 1684-es és 1686-os ostromot ábrázoló veduta (L. *Rózsa György*: Budapest régi látképei (1493–1800). Monumenta Historica Budapestinensia II. Budapest, 1963.) Jól kivehetően látszik az egyedül álló, törökös jellegű épület, de pontos meghatározása nincs, legfeljebb dzsámiként jelzik.

²⁷ Budapest története, II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. (Szerk.: *Kosáry Domokos*.) Budapest, 1975. 425. o.

²⁸ A rajzon fellelhető budai épületek azonosításánál súlyos gondokat okozott, hogy a térképrajzoló az épületnevek egy részénél nem a XVII. századra már tökéletesen kialakult oszmánli írás által bevett formákat használta, hanem más betűket is betett néhány szóba (legszembevetőbb példa erre Gül baba neve, ahol a szokásos kefé és lam közé bekerül egy vav is, tehát a bevett írásmód helyett a hallott formához jobban hasonlító írásmódot használta), vagy éppenséggel kihagyott egy-egy betűt (például az istállóknál elif-kha-vav-re hagyományos írásmódból éppen a vav maradt ki). Jelen dolgozat kereteit meghaladja e filológiai kérdés vizsgálata.

²⁹ Az évszám alatt szereplő szót, mely e lapon háromszor is feltűnik, nem sikerült kibetűzni.

³⁰ A Veress-féle térképen Karakas pasa tornya. A szerző megemlíti, hogy Karakas pasa építtette, amikor budai kormányzó volt 1620-ban. *Veress*, 1907. 44. o.

1.3. szelvény (383. o.):³¹

- északon a nagy bástya *Kaszim pasa kuleszi* (Kászim pasa tornya)
- délebbre a kapu *Tabie kapuszu* (Bástya kapu)³²
- vele átellenben *Haber kuleszi* (Hírtorony)
- a két egymás melletti kapu *Szu kapuszu aded 2* (Vízikapu, két darab)
- délen a bástya *Szu tabieszi* (Vízibástya)
- a rácsos terület a Vízi kapunál *Saronpo* (Sorompó)³³
- a bástya melletti rácsos terület *Jeni Saronpo sene 1096* (Új sorompó, 1096. esztendő)

1.4. szelvény (384. o.):

- a kép felső részében *Eksi as tabieszi* (Savanyú leves bástya)
- középtájt a díszes, félholdas torony *Szaat kuleszi* (Óratorony)³⁴
- keletebbre a magas torony *Bics kapuszu* (Bécsi kapu)
- délnyugaton a kicsiny kapu *Orta kapuszu* (Középső kapu)³⁵

1.5. szelvény (385. o.):

- a fakkal szegélyezett kis, törökös épület *Gül baba türbeszi* (Gül baba türbéje)
- a kelet felőli, nagyobb bástya *Toprak tabieszi* (Földbástya)³⁶
- a nyugati, kisebb bástya *Erdel tabieszi* (Erdélyi bástya)³⁷

³¹ A Szu tabieszi feletti kapunév elmosódott, olvashatatlan, de ha másik török térképünk segítségével megpróbáljuk azonosítani, nem lehet más, mint az *Ahorluk kapuszu* (Istálló kapu), hiszen az vezetett a rajzon is feltüntetett istállókhöz. Ugyanígy olvashatatlan a Kászim pasa tornya mellett, a két zászló között található írás, de feltételezhetően az Karakas lenne, l. 1. 4. részlet.

³² A Kászim pasa kuleszi mellett a Veress-féle török térképen az Ova kapusznak, azaz a Síkság kapunak kellene állnia.

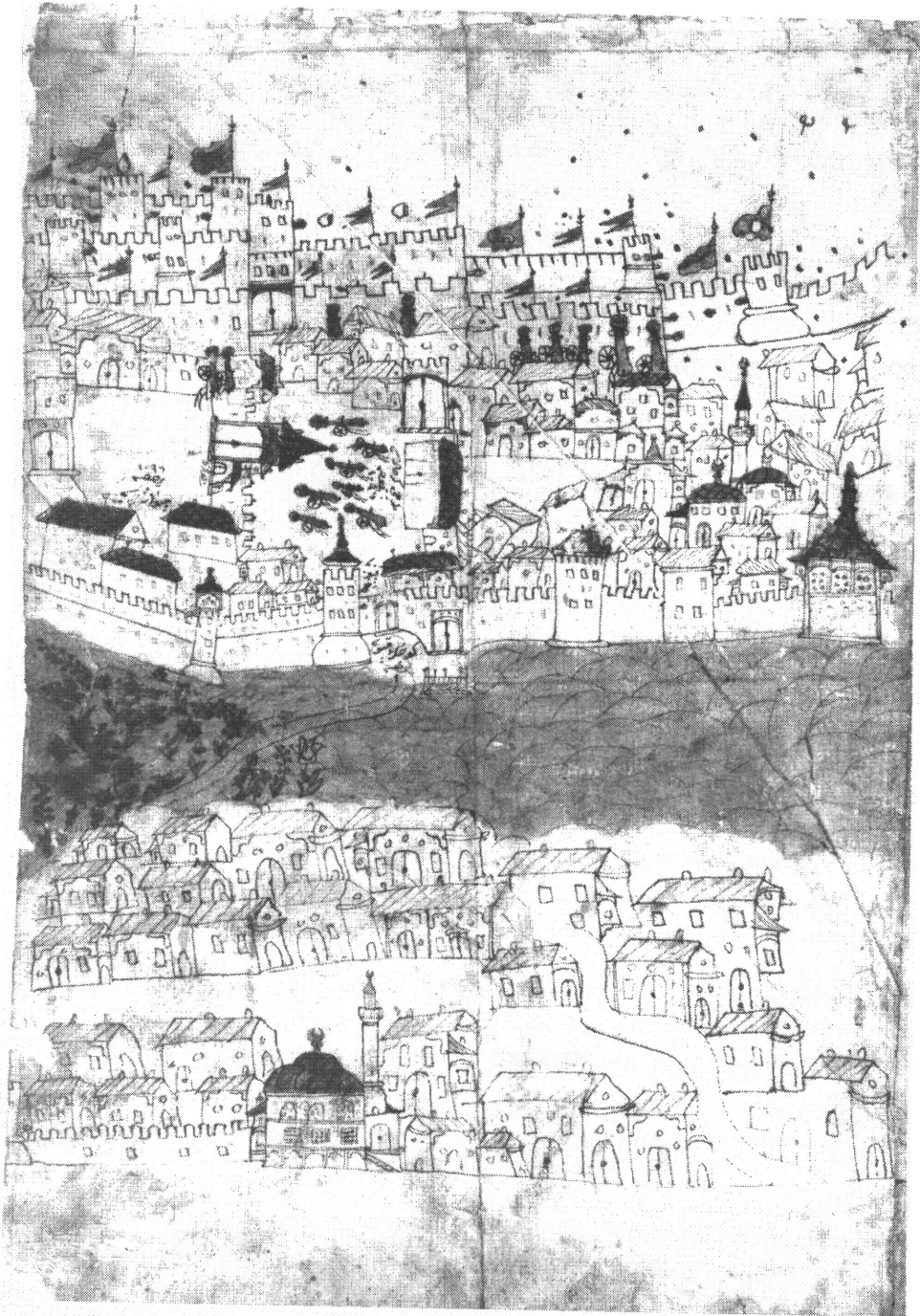
³³ Egy *sarampo*-t másik török térképünk is említ és leírja, hogy azt Sziavus aga készítette, víz volt benne és a budai janicsárága őrizte csapatával. L.: Veress, 1907. 45. o.

³⁴ E torony a keresztény templomból átalakított Fetih, vagy Szaat dzsámi 'templomtornya' volt. Ez a Mária Magdolna templomból megmaradt torony ma is látható a Várban a Kapisztrán téren.

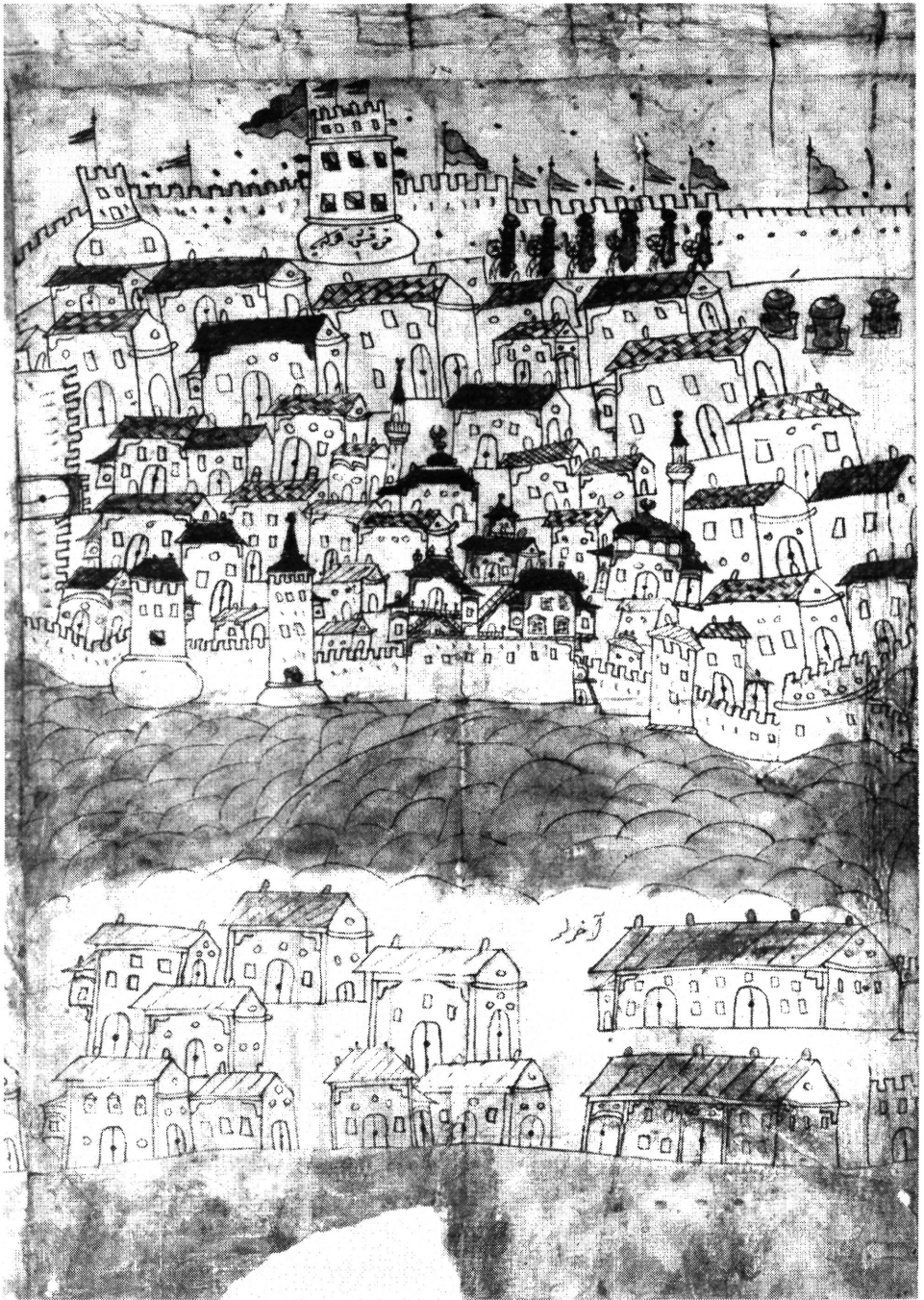
³⁵ A Veress Endre által kiadott Buda-térképen nincs feltüntetve, itt nem jelöl kaput. A középkorban itt a Zsidó kapu állt, helye ma is működő feljárt a Várba.

³⁶ Rajzolónk a bástyák megnevezésére a *tabie* (bástya) és a *kule* (torony) kifejezéseket használta. A másik, általunk ismert török nyelvű Buda-térkép készítője a Gümüs és Altun tabie kivételével az összes bástyára a kule megnevezést alkalmazta. L. Veress, 1907. 43–48. o. és a térkép.

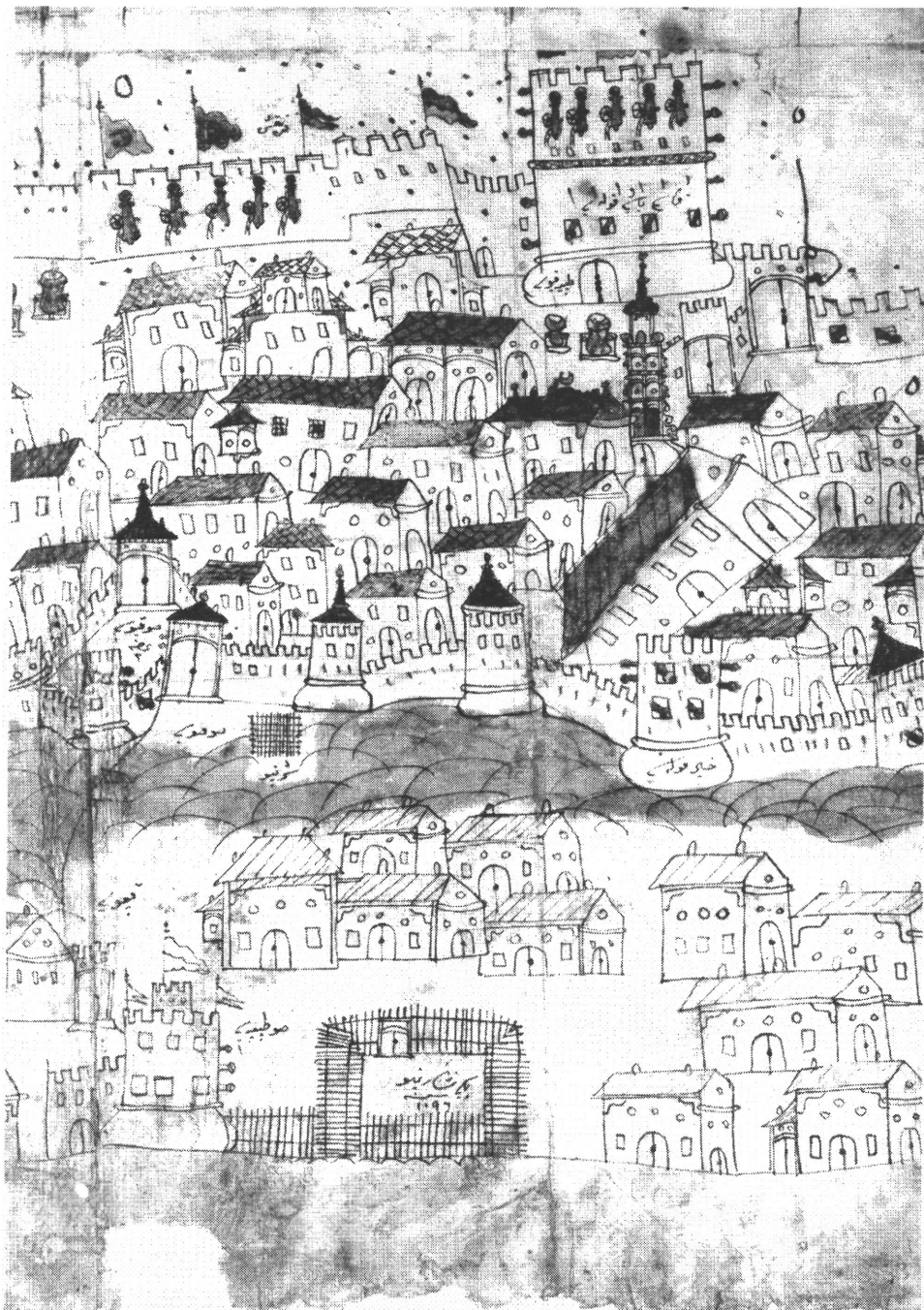
³⁷ Az Erdel tabieszi mai ismereteink szerint nem a rajzon megjelölt helyen, vagyis a Földbástya és a Bécsi kapu között volt, hanem a Bécsi kaputól a másik irányba indulva a második nagy bástya lehetett. Az ábrázolás készítője szépen meg is rajzolta ezt a kiemelkedő méretű bástyát, csak a megnevezés maradt el mellőle.

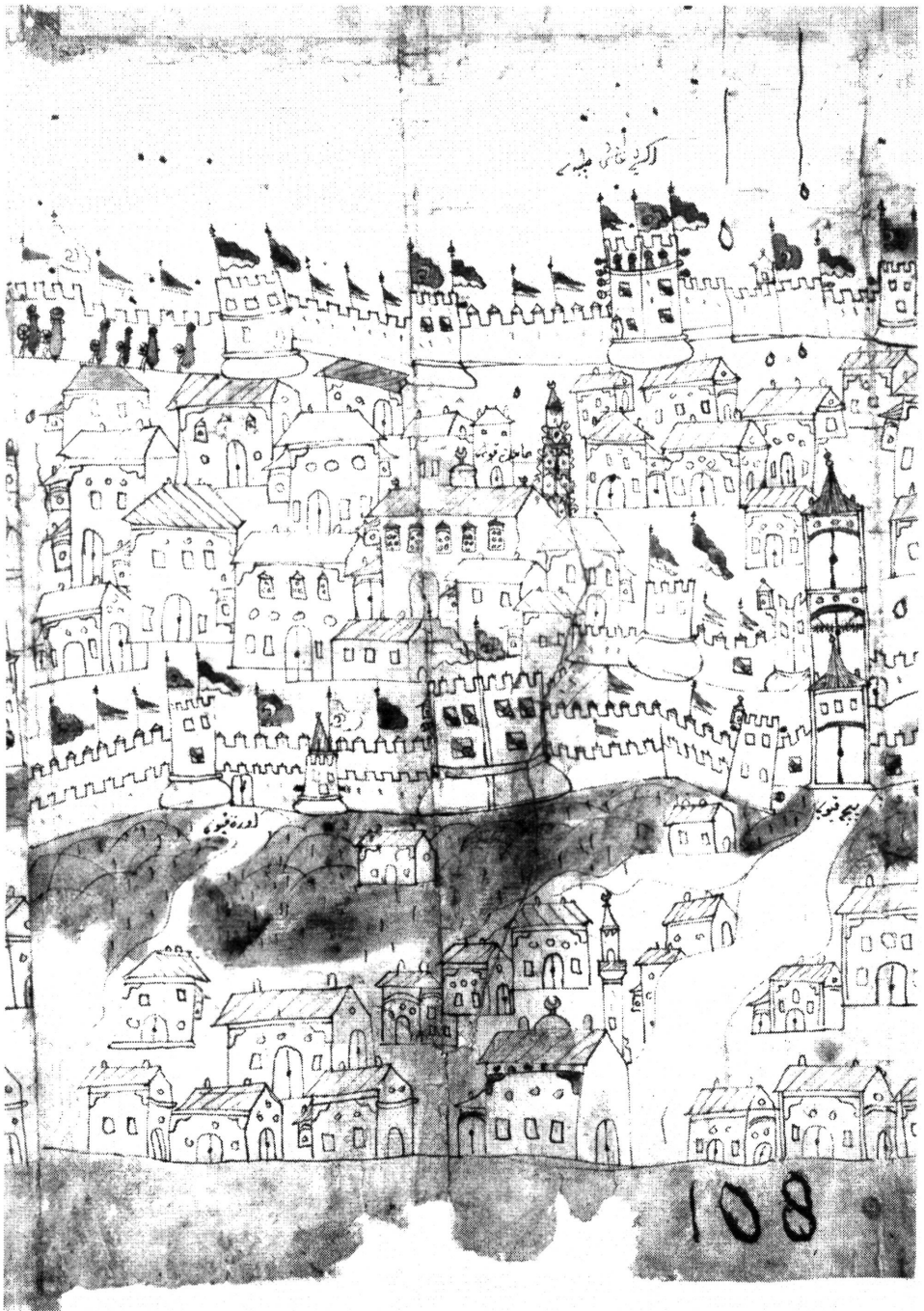
1.1. szelvény

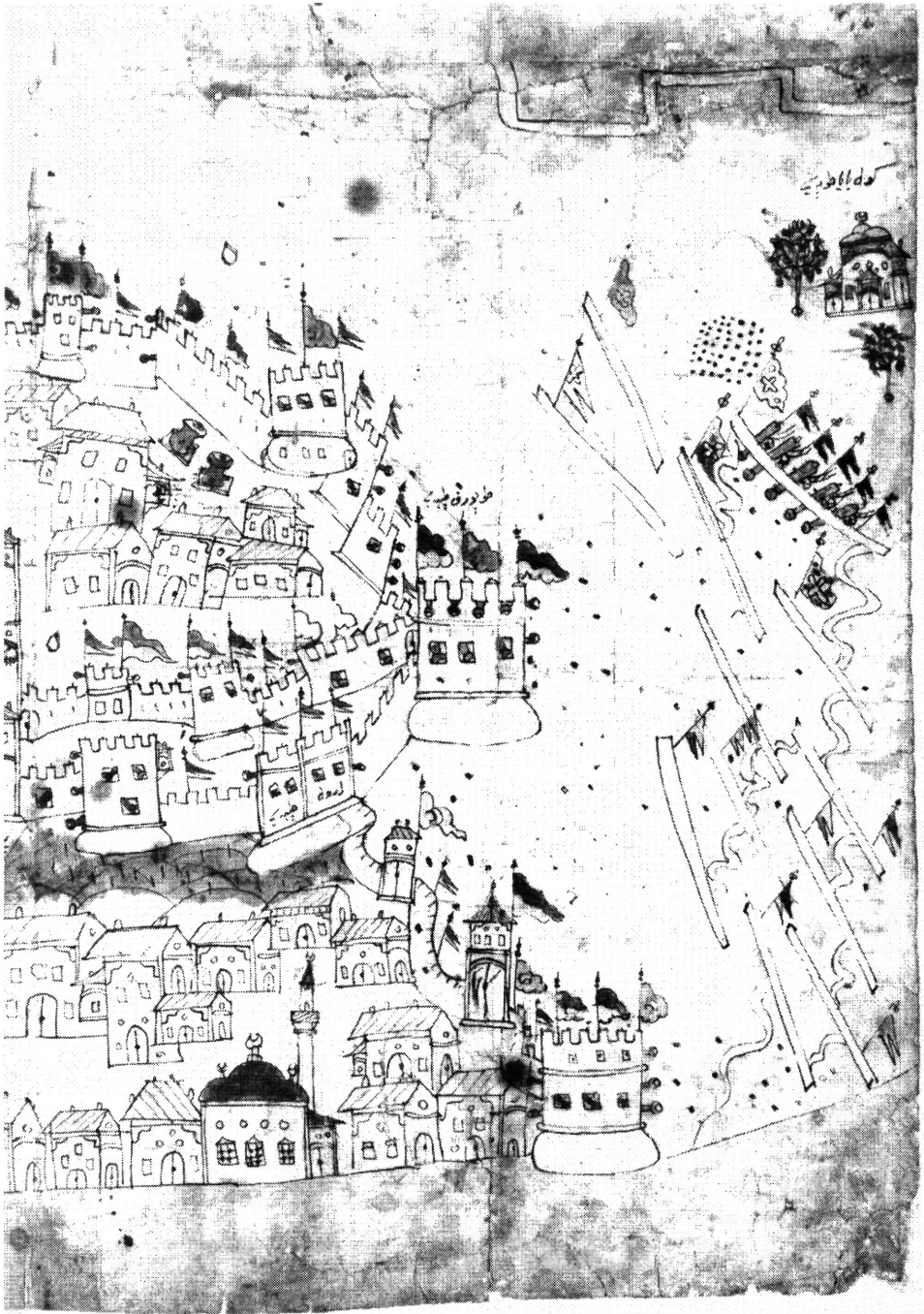
1.2. szelvény

1.3. szelvény

1.4. szelvény

1.5. szelvény

Az egyes feliratok azonosítása után, a korszakból ismert másik két török térképpel összevetve megállapíthatjuk, hogy ábrázolásunk több ponton lényegesen és jellegét tekintve alapjaiban különbözik tőlük. Azok fontosabb épületeket, erődfitményrészeket (bástyákat, tornyokat, kapukat), valamint a város környékén található lényegesebb helyeket (dombokat, vizeket [patakokat, tavakat] és főbb épületeket) pontosan feltüntető, stratégiai pontosságú ábrázolások, amelyek minden valószínűség szerint katonai céllal készültek, a Buda 1684-es ostromát megörökítő ábrázolás viszont inkább a krónikáknál használatos miniatúra-technikához³⁸ hasonlatos módszerekkel, rajzos formában és művészi igényvel alkotott, számottevő katonai érték nélküli városrajz. Ráadásul – mai ismereteink szerint – még a rajta feltüntetett kisszámú épület némelyikének helye is hibás.

A kép azonban, minden pontatlansága ellenére, hitelesnek tűnik a visszafoglalás előtti Budáról, amit például az is igazol, hogy a legjelentősebb dzsámikat a hozzájuk kapcsolódó minaretről (illetve a nagy keresztény templomokból átalakított épületek esetében azok tornyairól) és az épületen található félholdról felismerhetjük és jórészt azonosíthatjuk.³⁹ Ugyanilyen módon a bástyák, kapuk, az egyes falszakaszok helyének meghatározása is többé-kevésbé megadható.

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy Czigány István megállapítását – „Történetírásunk Buda 1684-es ostromát meglehetősen mostohán, gyakorlatilag a sikeres 1686. évi ostrom kellemetlen előjátékként kezeli. Ezért részleteiben igazán ma sem ismerjük az ostromot és a hozzá kapcsolódó hadműveleteket”⁴⁰ – ennek a rajznak a segítségével sem tudjuk kiegészíteni. Magához az ostromhoz sem jutottunk közelebb általa, ám elmondhatjuk, hogy nem csupán nyugati források, azaz Anguissola, Fontana, Hallart és de la Vigne rajzai⁴¹ alapján kaphatunk képet az 1684-es és 1686-os ostromról és Buda állapotáról, hanem eme, egyedinek mondható ábrázolás segítségével is, amely híven tükrözi, hogy a XVII. század második felében maguk a törökök milyennek látták legnyugatibb tartományuk büszkeségét, Budát.

---

³⁸ L. Fehér Géza: A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban. Budapest, 1982.

³⁹ Az Alsóváros dzsámijai jobbról balra haladva a következők: Oszmán bej (avagy Horosz) dzsámi, Szokollu Musztafa dzsámi, Hadzsi Szefer dzsámi. Az Orta Hiszár és Ics Kale, vagyis a Középső és Belső vár dzsámijai jobbról balra haladva: Szaat dzsámi, Büjük (Szulejmán szultán) dzsámi, Orta dzsámi, Pasa dzsámi (Szeráj dzsámi). Az azonosításhoz l. Fekete, 1944.

⁴⁰ Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról. Régi magyar könyvtár. Források 7. (Szerk.: Kőszeghy Péter.) Budapest, 1998. A bevezetőt Czigány István írta: 16. o.

⁴¹ Majdnem az összes, a bibliográfiában megtalálható, a korrall foglalkozó monográfiában megjelenik ezekből egy-egy kép, legteljesebben l. Rózsánál.

Mónika F. Molnár

AN "UNKNOWN" TURKISH PORTRAYAL OF THE SIEGE OF BUDA IN 1684
FROM THE MARSILI COLLECTION IN BOLOGNA

Summary

There is a large-size Turkish portrayal of a siege in the Marsili Museum of the University Library of Bologna, which was preserved by Luigi Ferdinando Marsigli, the Italian military engineer in the service of Leopold I, who saw through the anti-Ottoman military campaign liberating Hungary. Interestingly enough, this portrayal has not intrigued Hungarian researchers working in Italy so far. Perhaps this was due to the explanatory text that claimed that it was the siege of Vienna to be seen in the picture. It is, however, evident that the image portrays the unsuccessful attempt to liberate Buda in 1684, from a Turkish point of view.

There are several elements in the picture that prove this theory, such as Turkish insignia on the houses, Turkish inscriptions, dates, and the flags of the troops positioned opposite the castle, which are ornamented with crosses. The large-size, finely finished, colour image of the siege is the more valuable, as it gives an example of how the Turks saw Buda, the pride of their westernmost province, in the late 17th century, which neither the Turkish maps of the Marsili collection, published by Endre Veress, nor the portrayals by westerners (Anguissolana, Fontana, Hallart and De la Vigne) do.

Mónika F. Molnár

REPRÉSENTATION „INCONNUE” DU SIÈGE DE 1684 DE BUDA
ISSUE DE LA COLLECTION DE MARSIGLI DE BOLOGNE

Résumé

Le dessin sur le siège turc conservé par Louis-Ferdinand de Marsigli (1658–1730), militaire et ingénieur militaire italien qui combattait aux côtés de Léopold Ier dans la guerre en Hongrie contre les Turcs, est aujourd'hui exposé dans une vitrine du Musée Marsigli de la Bibliothèque Universitaire de Bologne. L'un des intérêts majeurs de ce dessin réside dans le fait qu'il n'ait pas encore éveillé l'intérêt des chercheurs hongrois travaillant en Italie. Cela doit s'expliquer par le fait que selon la légende, le tableau représente le siège de Vienne. Il est toutefois certain que le dessin présente, du point de vue des Turcs, le combat sans résultat mené en 1684 pour la libération de Buda.

Les maisons munies d'insignes turcs, les inscriptions en langue turque, le millésime indiqué à plusieurs endroits ainsi que les drapeaux décorés de croix des unités alignées contre le château en constituent la preuve. Contrairement aux cartes en langue turque de la collection de Marsigli publiées par Endre Veress et aux représentations des Occidentaux – Anguissola, Fontana, Hallart et De la Vigne –, la valeur principale de ce dessin de grand format en couleur consiste à montrer comment voyaient les Turcs eux-mêmes Buda, le joyau de leur province située le plus à l'ouest dans la deuxième moitié du XVIIe siècle.

Mónika F. Molnár

ДIE „UNBEKANNTE“ TÜRKISCHE DARSTELLUNG DES STURMS AUF BUDA (OFEN)
IM JAHRE 1684 AUS DER MARSILI-SAMMLUNG IN BOLOGNA

Resümee

Die umfangreiche türkische Sturmskizze, die vom italienischen Soldaten-Militäringenieur Luigi Ferdinando Marsigli, der im Befreiungskrieg in Ungarn gegen die Türken im Dienst Leopolds I. gekämpft hatte, aufbewahrt wurde, befindet sich heute in einer Vitrine des Marsili-Museums der Universitätsbibliothek von Bologna. Eine der interessantesten Tatsachen daran ist, dass diese Skizze bislang die Aufmerksamkeit der in Italien arbeitenden ungarischen Forscher nicht erweckt hat. Der Grund hierfür ist möglicherweise, dass das Bild auf Grund des darunter befindlichen Erklärungstextes den Sturm auf Wien darstellt. Es besteht jedoch kein Zweifel, dass es in Wahrheit den erfolglosen Kampf des Jahres 1684 um die Befreiung von Buda (Ofen) aus türkischer Sicht darstellt, der uns, Ungarn, näher berührt.

Dies wird durch die mit türkischen Zeichen versehenen Häuser, die türkischsprachigen Aufschriften, die an mehreren Stellen platzierte Jahreszahl, sowie durch die Truppeneinheiten gegenüber der Burg belegt, die mit Kreuzen verzierte Fahnen tragen. Eines der größten Werte der großen, schön ausgearbeiteten, farbigen Sturmskizze ist, dass sie entgegen den türkischsprachigen Karten, die sich ebenfalls in der Marsili-Sammlung befinden und von Endre Veress herausgegeben wurden, und der Darstellung der westlichen Künstler – Anguissola, Fontana, Hallart und De la Vigne – darstellt, wie die Türken selber den Stolz ihrer westlichsten Provinz in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Ofen, gesehen haben.

Моника Ф. Мольнар

„НЕИЗВЕСТНОЕ“ ТУРЕЦКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ ОСАДЫ БУДЫ В 1684 ГОДУ
– ИЗ БОЛОНЬСКИХ МАТЕРИАЛОВ МАРСИЛИ.

Резюме

Одной из главных интересных особенностей крупномасштабной схемы турецкой осады, находящейся в витрине Музея Марсили, – итальянского военного инженера Луиджи Фердинандо Марсигли, до конца сражавшегося на службе императору Леопольду I в освободительной борьбе венгров против турок, – при Библиотеке Университета в Болоньи, является то, что она до сего времени не привлекла к себе внимания венгерских исследователей, работающих в Италии. Возможно, это произошло потому, что на основании пояснительного текста, находящегося под картиной, которая изображает осаду Вены. Однако без всяких сомнений картина, изображающая безуспешную – с турецкой точки зрения – борьбу за освобождение Буды в 1684 году, затрагивает ближе нас, венгров.

Об этом свидетельствуют дома, на которых проставлены турецкие знаки, надписи на турецком языке и проставленные в нескольких местах даты, а также изображение частей, украшенных знаменами с крестом турецких войск, выставленных против Будайской крепости. Одной из главных ценностей крупномасштабного, отлично отработанного цветного изображения является то, что в противоположность изданным Верешем Эндрэ карт на турецком языке, также имеющихся в коллекции Марсили, и изображением западных авторов – Ангуиссола, Фонтана, Халларта и де ла Виня – здесь мы можем получить представление о том, как видели сами турки Буду, являвшуюся гордостью их самой западной провинции во второй половине XVII века.